

**ACTIVITATEA TIPOGRAFIEI EPISCOPALE ÎN DOCUMENTE DE
ARHIVĂ ȘI CĂRȚI ALE BIBLIOTECII BATTHYANEUM.
ADDENDA LA ISTORIA FUNDAȚIEI EPISCOPULUI IGNÁC
BATTHYÁNY (1741-1798). PARS PRIMA**

DOINA HENDRE BIRO
Biblioteca Batthyaneum, Alba Iulia
Filială a Bibliotecii Naționale a României

Ne propunem comunicarea câtorva aspecte, unele chiar inedite, legate de funcționarea tipografiei cunoscute sub numele de *Typis episcopalibus*, fără pretenția de a epuiza subiectul, dimpotrivă. Prin tratarea în prima parte a principalelor etape, începute prin preluarea fostei tipografii a iezuiților (negocierile, prețul și data achiziției), continuate prin partajarea instrumentarului între orașele Claudiopolis și Alba Carolina, vom urmări preocupările noului proprietar, episcopul Transilvaniei Ignác Batthyány (1741-1798), pentru buna ei administrare: asigurarea materialelor necesare, angajarea lucrătorilor calificați, stabilirea costurilor, vânzarea stocurilor de carte cuprinse în actul de cumpărare, totul pentru a atinge o producție tipografică de peste patruzeci de volume, în mai puțin de cincisprezece ani.

Am pornit de la studiile publicate de distinși cercetători, precum Zoltán Ferenczi, Zsigmond Jakó, Eva Mârza, Judit Ecsedy, și mai recent de Melinda Simon, Rita Bernád Csala¹, privind funcționarea tipografiilor de la Alba Iulia și din Transilvania, cărora le-am adăugat rezultatele cercetărilor personale, efectuate pe documentele Arhivelor capitulare conservate la Biblioteca Batthyaneum și pe cele ale Arhivelor Naționale Maghiare din Budapesta. Pretutindeni am căutat corespondența purtată cu oameni de știință, cu provizori și canonici, căci ea reflectă strategia economică pe care Batthyány a aplicat-o în dieceza sa. Multe alte aspecte s-au regăsit în documentele studiate. Ele se referă la locurile de funcționare, la echipamentele tipografice, la costurile de cumpărare a materialelor și la furnizori, la munca și la remunerația tipografilor și a colaboratorilor, la fabricarea propriei hârtii, necesară tipografiei. Un aspect urmărit a fost legat de pregătirea producției tipografice propriu-zise: mijloacele interne de care dispunea tipografia, fonturi, ornamente, transport de cărți, cărțile tipărite, proiecte eșuate și realizate, distribuirea cărților în Transilvania și circulația lor dincolo de granițele sale. Și nu în ultimul rând, identificarea celor mai importante cărți tipărite, scrise de episcop sau de colaboratorii săi. Observațiile au fost coroborate cu date de identificare preluate din cataloage,

¹ Ferenczi 1896; Jakó 1969, p. 125-129; Mârza 1998; Ecsedy 1999; Ecsedy, Simon 2009; Bernád Csala 2004.

dicționare și fișe ale fișierului central al Bibliotecii Batthyaneum. Rezultatele cercetării s-au materializat într-o primă etapă printr-un studiu de circa 80 de pagini, redactat în limba franceză, valorificat doar parțial printr-un articol de 18 pagini, publicat în străinătate². Informațiile inedite cuprinse în articolul citat se vor regăsi în prezentul articol, alături de altele, sperăm, de mare interes. Dată fiind vastitatea temei propuse și mai ales a informațiilor pe care dorim să le restituim, propunem structurarea studiului în două părți. Prima să fixeze cadrul derulării activității pornind de la achiziția și actele tipografiei, locurile de funcționare, infrastructura, materialele și costurile, factorii care au coordonat-o și personalul implicat, salariile acestora. În încheierea primei părți să se comunice date despre statutul tipografiei după moartea episcopului și câteva concluzii care să permită stabilirea, fie și parțială, a rolului și a locului tipografiei episcopale în cadrul mai larg al producției de carte transilvăneană, raportată la contextul socio-politic și cultural al sfârșitului de secol XVIII. A doua parte va trata despre planurile tipografice realizate și/ sau eșuate, despre cărțile tipărite în *Typis episcopalibus*, ca și despre rolul și circulația acestora în Transilvania și în Europa.

De la început, apreciind parcursul științific și religios al lui Batthyány, competențele sale în domeniul istoriei, al codicologiei, al redactării și prelucrării textelor, ni s-a părut oportun să le raportăm, de data aceasta, la activitatea tipografiei. Căci episcopul s-a impus încă de la început la comanda noii întreprinderi, chiar înainte de efectuarea tranzacției, afirmându-și determinarea, precizând că niciun cuvânt nu va fi tipărit, fără ca mai înainte să fi fost citit și aprobat de el însuși³. În această afirmație am regăsit legătura permanentă dintre preocupările editoriale anterioare și proiectul societății savante pe care dorea să o fondeze în Transilvania, tipografia fiind deja inclusă ca obiectiv de atins în statutul redactat al acesteia⁴.

Pentru o prezentare completă a subiectului am considerat necesară sublinierea aportului batthyaneștilor la istoria tipografiilor, prin oficiile fondate de aceștia, dar și a activității tipografice din Transilvania, în contextul condițiilor politice, religioase și culturale ale celei de-a doua părți a secolului al XVIII-lea.

1. Tipografiile în familia Batthyány

Dorința de a realiza lucruri mari i-a fost insuflată lui Ignác Batthyány chiar de familie, prin modelele oferite și prin calitățile învățate, cărora li s-a

² Hendre Biro, 2017, p. 309-326.

³ ABB, Ms. 1759, p. 5. *Gróf Batthyány püspök életrajzához – Pentru biografia Contelui episcop Batthyány 1782-1783. Colecția Imets Fülöp Jakó*. Ultimele circa 150 de manuscrise nu au cotă.

⁴ Baráth 1934, p.143-148; Jakó 1991, p. 76-99.

adăugat noua mentalitate specifică epocii. Nu pare surprinzător demersul episcopului de a cumpăra vechea tipografie a iezuiților care funcționase de-a lungul timpului la Cluj. În primul rând, pentru că i se ivise oportunitatea de a o cumpăra pentru Biserica sa, astfel putând să o utilizeze și în favoarea învățământului, școlile fiind mutate în noua capitală. Aceasta însemna asigurarea manualor școlare, a cărților de rugăciuni, a calendarelor și a omiliilor care se puteau astfel publica, prin costuri mult mai reduse. În al doilea rând, pentru că puteau să-și folosească experiența dobândită în cadrul unei alte *Typis episcopalis*, cea din Eger, unde activase și publicase până în 1780⁵. Al treilea avantaj se lega de activitatea viitoare societăți științifice pe care dorea să o fondeze. Căci în tipografia episcopală s-ar fi putut publica cărțile redactate pe baza documentelor deja strânse și a altora ce urmau să fie strânse din arhivele italiene și austriece, ca și pe baza unor lucrări de referință, care ar fi avut ca temă istoria rescrisă a Bisericii și a Regatului maghiar și, implicit, a Transilvaniei. Din fericire, aceste deziderate sunt confirmate prin documente. Totuși o astfel de achiziție trebuie raportată nu doar la poziția de episcop al Transilvaniei aceluși moment, ci și la poziția aristocratului care era din naștere. Astfel, din acest unghi de abordare, Ignác a urmat tradiția începută în secolul al XVI-lea de un membru al propriei sale familii, Boldizsár III Batthyány, care în 1580 instalează un atelier tipografic coordonat de Johannes Manlius pe domeniul său de la Nemetújvár, actualul Güssing. Tradiția a fost continuată în secolul al XVII-lea, de un al doilea Batthyány, Ferenc, care a instalat tot la Güssing tipografia lui Johann Fidler, cumpărată la Viena în 1615, cu scopul de a tipări cărți, pe propriile sale cheltuieli. Astfel, demersul episcopului de a cumpăra tipografia foștilor iezuiți peste încă un secol pare cât se poate de firesc, chiar dacă tipografia urma să funcționeze departe de domeniile natale.

Tipărirea cărților l-a preocupat încă din perioada în care îndeplinea funcția de mare prepozit de Eger, unde-l avea ca mentor, episcop și protector pe Károly Ezterházy; aceasta rezultă din prezentarea istoricului Vencel Biró, care informează pentru prima oară despre experiența în editare și tipărire acumulată de Batthyány în acea perioadă, ca și despre pretențiile estetice impuse la tipărirea unei cărți de acesta⁶. Căci el se ocupa de verificarea surselor, de aparatul critic al textelor și de ilustrarea cu gravuri, mergând până la implicarea directă, morală și materială în procurarea acestora. Astfel, istoricul Biró consemnează, pe baza

⁵ Beuvelet, Matthieu, *Conduite pour les Exercices principaux-t, // Norma cleri, quem pro institutione clericorum seminarii, S. Nicolai Chardonensis olim Gallice edidit Matthias Beuvelet, nunc in usum seminarii Albensis et totius cleri Transilvaniae latinam reddit et quorumvis ecclesiasticorum necessitatibus accomodavit Ignatius C. de Batthyán Agriae, 1780, Typis Scholae Episcopalis.*

⁶ Biró 1941, p. 4-5.

unor scrisori și documente, că Batthyány a comandat gravarea plăcilor de cupru pentru ilustrarea cu efigii și sigilii a Istoriei Bisericii scrisă de János Molnár⁷ și că i-a ajutat pe istorici precum Farkas Cserey, în documentarea unor teme, cum ar fi Viața Fecioarei Maria, selectând și chiar finanțând gravarea plăcilor necesare ilustrării cărții tipărite în tipografia lui Johann Thomas Trattner la Viena, în 1772, sau istoria Transilvaniei, pentru care îi propunea istoricului bibliografii inedite⁸.

Printre primele persoane cu care a colaborat după sosirea la Sibiu în 1781, atunci capitală a Transilvaniei, au fost doi tipografi: Martin Hochmeister, care i-a publicat omilia rostită ca episcop sfințit al Transilvaniei, la 12 august 1781, în catedrala catolică din Alba Iulia⁹, și primele două edicte din 1781 și 1782, respectiv Johann Thomas Trattner, prin intermediul căruia sconta să își procure cărți de la Viena și, probabil, să le publice pe ale sale. Până la cumpărarea tipografiei, numită ca și cea de la Eger, *Typis episcopalibus*¹⁰, deși în *Clavis Typographorum Regionis Carpathicae* apare sub titlul de *Typographia episcopalis Transilvana*, s-a folosit de tipografiile Sibiului și ale Vienei pentru a publica prima și a doua ediție a primei sale cărți¹¹.

2. Despre tipografia iezuiților și despre primul concesionar

Odată cu instalarea habsburgilor, Transilvania, devenită ulterior Mare Principat, a fost condusă de către un guvernator numit, iar capitala, care adăpostea toate instituțiile la vârf, a fost stabilită mai întâi la Sibiu, apoi la Cluj, în capitală aflându-se și reședința administrativă a episcopului, în calitate sa de consilier gubernial și de vicepreședinte al Dietei. Prima consecință a acestor mutații a fost creșterea numărului de funcționari și de studenți, în paralel cu formarea noilor elite militare și ecleziastice, fapt ce a dus și la creșterea activității tipografiilor. Tehnologia s-a perfecționat, profesiunea de tipograf a fost dublată în multe cazuri de cea de librar, acesta fiind interesat nu doar de producția, ci și de vânzarea cărților. Contemporanii erau martorii unei noi forme de comerț de carte, asumată de vânzători ambulanti și de colportori sau de târgurile de carte organizate, care vindeau pe baza cataloagelor tipărite în prealabil. În același timp, se observă o diversificare a profesiunilor legate de carte și o nouă atitudine a cititorului preocupat de formarea propriei biblioteci. În marile orașe ale Transilvaniei, burghezia și înaltul cler s-au folosit de serviciile

⁷ Molnár 1769, 1770, 1771, 1788; Veszely 1861, p. 73-89.

⁸ Cserey 1772.

⁹ *Edictum episcopale*, Martin Hochmeister, Cibinii, 1781.

¹⁰ *Constitutio diocesana...*, Claudiopoli, Ty. Episc., 1784.

¹¹ Titlurile cărților tipărite, redactate sau/și traduse se vor regăsi în partea a doua a acestui studiu.

tipografiilor menționate. Potrivit istoricului Ferenczi, care a studiat istoria tiparului din Transilvania¹², Biserica Catolică a deținut două tipografii: cea a Mănăstirii Franciscanilor din Șumuleu, care a continuat să funcționeze și în secolul al XVIII-lea, și cea a Academiei iezuite din Cluj, care a funcționat până în 1774, în paralel cu mai mica tipografie de la Oradea. Pe 10 octombrie 1693, iezuiții au preluat Abația franciscană din Cluj, confiscată de către unitarieni, cu misiunea expresă de a prelua și administrarea școlilor catolice. Cu toate acestea, abia în 1727 au obținut o tipografie pe care au folosit-o până la suprimarea ordinului iezuit, în 1774.

Primul indiciu despre funcționarea acestei tipografii se află în scrisoarea Mariei Tereza, din 16 martie 1772, adică, anunțul unei anchete privind bunurile deținute de iezuiți și, mai ales, întrebarea adresată guvernatorului, dacă tipografia Bisericii Catolice are aviz de funcționare sau nu. Prin răspunsul dat la 16 septembrie 1773, guvernatorul informa despre existența unei singure tipografii, la Cluj, care funcționa pe baza unei recomandări din 17 martie 1727 a episcopului János Antalfi, care primise avizul prepozitului general Tamburinus¹³. Este chiar data preluării tipografiei de către iezuiții care primeau dreptul de a tipări sub însemnele *Az Akadémiai betűkkel, Kolosvárt a J. T. akadémiai betűkkel* sau *Typis Acad[emici] Soc[ietatis] Jesu*. Responsabilul era un iezuit, în timp ce conducerea era încredințată unui factor din familia tipografilor vienezi Kollmann, urmat de Johann Rein și Adam Kereskenyi, iar din 1768, de Franz Josef Kollmann¹⁴. Tipografia a funcționat continuu între 1727-1774, așa cum rezultă din studiul Juditei Ecsedy, care-și exemplifică afirmația prin însemnul găsit pe o carte tipărită în 1774, imediat după schimbarea proprietarului „Cu literele *Universitas, anno 1774*”¹⁵.

Desființarea ordinului iezuiților a dus la închiderea tipografiilor din marile centre universitare, context în care tipografia de la Cluj a intrat în posesiunea familiei Kollmann, chiar dacă piariștii, admiși la conducerea școlilor, ar fi dorit să și-o însușească. Prin ordinul Curții de la Viena din 23 octombrie 1773, tipografia a fost plasată în categoria bunurilor materiale acumulate de către iezuiți, ca urmare, un al doilea ordin din 29 aprilie 1774 a acordat catolicilor dreptul de concesiune a acestei tipografii, pentru o perioadă de zece ani. După această dată, titularul temporar primea dreptul de a o închiria prin licitație. În aceste condiții a fost închiriată pentru zece ani lui Joseph Franz Kollmann contra

¹² Ferenczi 1896, p. 90.

¹³ Michael Angelus Tamburinus (1648-1730), *praepositus generalis Societatis Jesu*, la Roma.

¹⁴ Ferenczi 1896, p. 93.

¹⁵ Ecsedy 1999, p. 166-170, 181-184.

unui impozit anual de 30 de florini renani¹⁶. După inspecția efectuată la 3 decembrie 1774 de către inspectorul Școlilor Catolice, Dénes Bánffy, venitul anual al tipografiei a fost estimat la 1000 de florini renani. Cu toate acestea, Kollmann a preferat, între 1774-1783, să o subînchirieze, continuând să lucreze ca factor.

3. Despre achiziționarea tipografiei iezuiților

La expirarea timpului de concesiune, Kollmann, care nu plătiese taxa anuală, a fost dat în judecată și obligat să vândă tipografia și librăria¹⁷. I s-a acordat prioritate episcopului catolic sub motivul că școlile catolice din eparhie aveau nevoie de cărți și de manuale, cu toate că primul care s-a prezentat să le cumpere, deși fără șanse, a fost Martin Hochmeister. În acest context, Ignác Batthyány a început negocierile cu reprezentanții Tezaurariatului Transilvaniei, care, dorind să recupereze o parte din datoria acumulată de Kollmann, a impus drept condiție preluarea fondului de carte nevândută al librăriei lui Kollmann. Astfel, prin nota adresată episcopului la 4 noiembrie 1783, acesta trebuia să prezinte un inventar al cărților găsite în tipografia și librăria lui Kollmann, potrivit următoarelor criterii: cărți în curs de tipărire, cărți tipărite dar nelegate, cărți aflate în tipografie pentru legare și cărți aflate în vânzare. O parte din suma obținută după vânzarea acestor cărți trebuia să fie depusă în conturile Tezaurariatului, iar cealaltă parte, în contul Episcopiei Catolice a Transilvaniei¹⁸. La 22 noiembrie 1783, nunțul apostolic Giuseppe Garampi a solicitat același lucru prin documentul acestei tranzacții, devenit acord formal al Nunțiatului¹⁹.

La începutul anului următor, la 2 ianuarie 1784, cererea de redactare a acestei liste a fost reiterată, solicitându-se precizarea expresă dacă este într-adevăr vorba despre tipografia cumpărată de Kollmann în 1776. Se cereau și informații privind literele, materialele și bunurile mobile cumpărate de Kollmann în 1777. Cererea devine un document valoros tocmai pentru că ne confirmă anul 1776 ca an de preluare a tipografiei de la iezuiți de către Kollmann și anul 1777 de cumpărare a cărților librăriei sale. O însemnare din 2 ianuarie 1784 subliniază intenția episcopului Batthyány de a cumpăra tipografia și confirmă începerea tranzacțiilor la Sibiu contra sumei de 100,15 florini renani, reprezentând dobânda pe impozitul neachitat de Kollmann²⁰.

¹⁶ Vizkeletyné Ecsedy 2009, p. 90-92.

¹⁷ ABB, Lad. XXIII, Doc. 148, din 23 iulie 1777.

¹⁸ ABB, Lad. XXIII, Doc. 104, din 4 noiembrie 1783.

¹⁹ ABB, Lad. XXIII, Doc. 112, document semnat de nunțul apostolic Giuseppe Garampi, Sibiu, 22 noiembrie 1783.

²⁰ ABB, Ms. 1759, Proces verbal, Ladislau Fábian.

Un alt document, găsit recent în arhivele Bibliotecii Batthyaneum, ne-a permis să stabilim data exactă a achiziției tipografiei, 24 ianuarie 1784, care modifică data de 20 noiembrie 1783, avansată de Judit Ecsedy²¹. Este scrisoarea prin care episcopul informa capitlul că tocmai a primit prin poștă actul semnat de guvernator, de cumpărare a tipografiei de la Cluj²², și îi cerea canonicului lector István Fang să-și întrerupă șederea la Târgu-Mureș și să meargă la Cluj pentru a vizita tipografia²³. Canonicul Fang a confirmat sosirea sa la Cluj, printr-un răspuns²⁴.

Transcriem integral recomandările episcopului trimise lui Fang în aceeași zi²⁵, pentru că ele subliniază calitățile de negociator (8) și de antreprenor ale lui Batthyány (6), devoalează strategia prin care acesta dorea să folosească independent tipografia, fără a cere acordul Tezaurariatului, nici pe cel al Nunțiatului. Din aceste recomandări transpare și legătura dintre achiziția tipografiei și proiectele sale științifice: 1. Să acorde atenție cărților librăriei lui Kollmann: să le accepte doar pe cele înscrise pe lista trezorerului general din Sibiu. 2. Cărțile acceptate să rămână pe loc, pentru a fi vândute mai târziu. 3. Să se ferească de orice discuție cu Kollmann pentru a evita comentarii inutile. 4. Îl anunța că factorul urma să sosească de la Timișoara. Până atunci, totul trebuia să rămână *in status quo*. 5. Îi cerea să examineze cărțile cumpărate împreună cu tipografia: nu era suficientă măsurarea în metri liniari a cărților, ele trebuiau să fie consemnate, „titlu după titlu”. 6. Îi spunea că tipografia urma să fie înregistrată sub o formulă „ca și cum ar fi fost a mea / mint ha sajátom volna”. Ca, astfel, nimic să nu se poată tipări decât în conformitate cu voința și cu acordul său! 7. Îi cerea să se documenteze asupra adresei tipografiei lui Kollmann de la Viena și în special asupra sumei de ipotecare a acesteia. 8. Mai mult, îi recomanda să rămână discret, „nihil eis dixerit”, căci pentru a cumpăra această tipografie două lucruri erau esențiale, suma solicitată și diplomația!

Lista întocmită de canonicul lector Fang, care cuprinde pe 18 pagini câteva mii de titluri în mai multe limbi, a fost evaluată de către biroul fiscal la

²¹ Vizkeletyné Ecsedy 2009, p. 93.

²² ABB, Lad. XXIII, Doc. 138, scrisoarea lui Ignác Batthyány din 24 ianuarie 1784.

²³ Ms. 1759 cuprinde regeste ale unor valoroase documente privind activitatea episcopului, documente care nu se regăsesc în ABB.

²⁴ Răspunsul canonicului István Fang: după o călătorie dificilă, prin zăpada abundentă, a ajuns la Cluj, unde aștepta dispozițiile episcopului în vederea verificării tipografiei. Ms. 1759. Despre viața și activitatea lui István Fangh, a se vedea Mărza, Mărza 2017, p. 204-250.

²⁵ ABB, Lad, XXIII, Doc. 160, scrisoarea lui Ignác Batthyány, din 28 ianuarie 1784, adresată din Sibiu canonicului lector István Fang.

suma de 509,57 florini renani²⁶. Cărțile librăriei lui Kollmann au fost clasificate pe categoriile dorite: cărți neterminate, terminate, tipărite, dar nelegate și cărți personale lăsate de clienți pentru a fi legate. Lista este sugestivă pentru domeniile cărților și numărul de cărți deținute: pe primul loc, cărți școlare, cursuri universitare, cărți-instrument (dicționare în mai multe limbi, mici îndreptare și ghiduri pentru meșteșuguri casnice, sfaturi de sănătate etc.), între 5 și 50 de unități pe titlu; pe al doilea loc, cărți de educație religioasă, catehisme, viețile sfinților și cărți pentru „profesioniștii” religiei, din domeniul patristicii, al dogmaticii și al științelor biblice, iar pe al treilea, cărți de istorie și lucrări ale unor clasici, cum ar fi Eutropius sau Cornelius Nepos. Printre cărțile aflate la legat, douăzeci aparțineau unui membru al familiei conților de Kálnoki, dar, dintre ele, două titluri ne-au atras în mod deosebit atenția, tocmai pentru că indicau numele unui principe al Transilvaniei și limba: *Officium Rákóczianum, ungar*, dar nu și titlurile cărților, tipografia și localitatea de tipărire!

Cât privește lista bunurilor de inventar, aceasta oferă date despre diversitatea materialelor preluate din vechea tipografie a iezuiților, utilizate de Kollmann la tipărire și legare, precum instrumente, unelte, mașini, prese și litere. Ferenczi analizase inventarul și precisase că valoarea acestuia se ridica la 808,34 florini renani. Printre bunuri erau amintite două prese, dintre care una de cupru, pentru frontispicii și viniete, cealaltă din fier, pentru tipărirea textelor propriuzise, deși alte studii, făcute pe baza inventarelor din 1773, indicau cinci prese și trei sute de plăci gravate pe care tipografia le-ar fi avut inițial. Greutatea totală a literelor și a tuturor caracterelor tipografice din cele 67 sertare era de 104,82 chintale, în timp ce valoarea totală era evaluată la 1331 florini renani. Se apreciază că ar fi existat și fonturi neutilizabile care cântăreau 50 de chintale. Există chiar o evidență a fonturilor pe categorii: minuscule, *Garmond*, *Cicero*, *Media*, *Tertia*, *Text*, *Duplex media antiqua* și *Duplex media fraktur*, cu subclasele *Antiqua*, *Cursiv*, *Fraktur*, *Schwabacher* și *Graeca*²⁷.

Recentul articol al Melindei Simon²⁸ oferă interesante informații privind activitatea vieneză a viitorului factor Kollmann, pe care le-a obținut comparând cărți tipărite de acesta la Cluj și cărți din tipografia vieneză, în care își desfășurase inițial activitatea. Studiul a demonstrat că jumătate din cărțile tipărite la Cluj sunt în latină, urmate de maghiară și germană, și doar câteva în franceză, rezultat conform listei lui Fang²⁹, și că inițialele, respectiv Însemnele

²⁶ ABB, Lad. XXIII, Doc. 165, lista, de 18 pagini conținând cărțile lui Kollmann, cumpărate împreună cu tipografia, redactată la 3 februarie 1784 la Sibiu.

²⁷ Ferenczi 1896, p. 94.

²⁸ Simon 2010, p. 76-77.

²⁹ ABB, LAD. XXIII, Doc. 163, lista cărților depozitate aparținând librăriei lui Kollmann, vândute episcopului odată cu tipografia, 3 februarie 1784.

sub care s-a tipărit au fost *IF ü K, Typis Josephi Francisci Kollmann privil. Typographus et bibliopola*. Studiul cercetătoarei aduce însă și noutăți, printre acestea, constatarea utilizării fonturilor vechi, probabil din rațiuni materiale, ca și a plăcilor gravate în tehnica xilogravurii, fapt care conferă calitatea medie a cărților tipărite la Cluj. Dar analizând în paralel frontispicii și viniete ale unor cărți provenite din unele tipografii vieneze, M. Simon a descoperit similitudini între decorul cărților de la Cluj și cel al cărților provenite din atelierul tipografului și gravorului vienez Georg Ludwig Schulz, în care își făcuse ucenicia Kollmann. Ambii au folosit tehnica xilogravurii redată în ocră, ba chiar aceleași ornamente! Fapt ce a dus la concluzia că la plecarea în Transilvania, Kollmann ar fi luat cu el plăci gravate de / sau de la maestrul său. Ornamentele folosite de Schultz în 1761 au fost reproduse pe cărțile lui Kollmann, până la vânzarea tipografiei în 1783-1784 cu două modificări: a fost eliminată devisa patronului său, *Audax et providus*, mai mult, ornamentele au fost redată în negativ, sugerând efectul celuiilalt în oglindă, împiedicând sau întârziind recunoașterea falsului. Și, fapt surprinzător, chiar *Typis episcopalibus* a preluat și a utilizat aceste plăci până în 1787! Descoperind aceste informații, le-am coroborat cu altele, rezultate dintr-o scrisoare a lui Batthyány, în care solicita cumpărarea unui produs denumit *bolium Schultzum*³⁰. Dar examinând xilogravurile de pe cărțile lui Schulz și Kollmann, care ilustrau cartea Melindei Simon, am observat că nuanța ocrului este similară celei din alegoriile pictate în bibliotecă: de unde supoziția noastră, că pentru decorarea institutului s-ar fi utilizat ocrul din tipografie, care ar explica o comandă atât de mare, făcută, poate, chiar cu acest scop³¹!?

4. Despre prețul de achiziție al tipografiei

Într-o primă instanță am căutat să clarificăm prețul de achiziție al tipografiei și forma de plată aleasă. Ținând cont de faptul că resursele financiare erau limitate, episcopul Batthyány a făcut și de această dată uz de încrederea care i se acorda în majoritatea cazurilor, în care era preocupat de obținerea unor sume de bani pentru diferitele achiziții sau proiecte: a recurs la un împrumut din rezervele fundațiilor eparhiei, de data aceasta, din cel al fundației orfanilor. Sugerând că achiziția a fost făcută pentru binele Bisericii și că, în calitate de aristocrat, a reușit să-și acopere împrumuturile prin ipotecarea proprietăților familiale, episcopul a devenit proprietarul tipografiei pentru perioada de rambursare a sumei împrumutate. În cazul tipografiei, era vorba de o acoperire a

³⁰ *Bol, bolus*: termen folosit în farmacie, pământ argilos colorat folosit în medicină ca astringent, argilă ocră, culoare datorată oxidului de fier; a se vedea definiția termenului în *Dictionnaire de Littré*, Paris, 1800.

³¹ Hendre Biro 2016, p. 149.

creditelor în valoare de 1.100,20 florini cu o dobândă de 5%, pentru care prezenta, ca garanție, casele familiei de la Beba și chiar tipografia pe care tocmai o cumpăra! Aceeași tactică a fost aplicată și pentru un împrumut de 16.500 de florini, contractat Capitlului cu o dobândă de 5,5%, pentru care garanta cu casele familiei sale din Ungaria. Este vorba despre împrumutul necesar achiziției bibliotecii cardinalului Christophoro Migazzi. Ulterior, din documentul întocmit la 1 mai 1799, privind datoriile rămase neachitate după decesul episcopului, rezulta că din suma împrumutată pentru tipografie rambursase puțin peste un sfert, căci mai rămăneau de restituit 749,25 de florini renani, pe lângă multe alte datorii legate de moara de hârtie sau de plata unor salarii și achiziții³².

În legătură cu prețul de achiziție al tipografiei, am găsit două cifre: 3700, respectiv 3637.20 florini renani. Cea mai credibilă pare a fi cea de 3700 de florini, căci este chiar suma consemnată de Batthyány într-o scrisoare, prin care își informa bibliotecarul, pe Dániel Imre, aflat în misiune la Roma, cu privire la achiziționarea, după negocieri îndelungate, a tipografiei, pentru suma de 3700 de florini renani („tribus millibus reh. septingentis accepiunt”). Se pare că bibliotecarul fusese informat la Roma despre achiziție și de către marele prepozit Antonius Szeredai, prin scrisoarea scrisă la data de 14 februarie 1784. Același preț se află înscris și în scrisoarea lui Laszloffi Gregorius, profesor la *Seminarium Cleri Junioris* din Cluj, adresată aceluiași Dániel Imre³³. Oricum, diferențele dintre cele două cifre sunt minime. Este posibil ca, în valoarea rotunjită de 3700 de florini, să fie inclusă și dobânda de 100,15 de florini renani, echivalând suma neplătită de Kollmann, ca și cei 509, 57 de florini datorați pentru cărțile librăriei, care mai figurau ca datorie în adresa Tezaurariatului din 31 mai 1785³⁴.

5. Despre organizarea muncii și despre salariați

Devenit proprietar al tipografiei, episcopul Batthyány s-a confruntat cu toate aspectele unei afaceri reale, începând cu lipsa unui capital sigur, necesar tipăririi cărților. Din acel moment a trebuit să se preocupe de procurarea unor noi litere și materiale tipografice, mai ales a hârtiei, ca și de tipărirea, legarea și, nu în ultimul rând, de vânzarea cărților. Cu atât mai mult, cu cât, pentru a-și rambursa datoria restantă, avea de lichidat și stocul preluat odată cu librăria lui Kollmann. De la început i-a lăsat fostului proprietar postul de maestru tipograf și

³² ABB, Lad. XXIII, Doc. 168 și 169 din 8 februarie 1784, Alba Carolina, scrisoarea lui Josif Gabri. Doc. 170, vezi și Ms. 1759.

³³ ABB, Lad. XXIV, Doc. 71 „[...] hinc discessit R(everendissimus) D(omi)nus Fangh qui antea duabus septimanis Typographiam pro parta Suae Excellentiae tribus millibus Rh(enanos) fl(orenos) et septingentis accepit... Claudiopoli 1ma Martii 1784”. Pentru activitatea bibliotecarului, Mârza 2014, p. 361-375.

³⁴ ABB, Lad. XXIV, Doc. 115.

a numit un nou factor, în persoana lui József Béla. Acesta, canonic custos și curator al bisericii Sfântul Ștefan din Alba Iulia, prefect al seminarului – „praefectus Seminarii qui ab professoratus vocabit”, apoi profesor de contabilitate, avea și o anumită experiență în editare³⁵. La numirea sa, episcopul a avut în vedere aceste competențe, dar mai ales faptul că Béla gestiona conturile fundațiilor diecezei. Astfel, i-a fost mai ușor să recurgă în mod discret la împrumuturi de bani pe termen scurt, în cazuri excepționale de achiziții sau tranzacții. Că Batthyány era mulțumit de alegere, rezultă din scrisoarea adresată bibliotecarului său, Dániel Imre, căruia îi scria că Béla se descurcă, chiar dacă nu se înțelege cu fostul proprietar: „...nu pentru că acela vorbește doar germana și nu stăpânește altă limbă, ci pentru că nu este deloc sociabil”³⁶.

În aprilie 1784, Béla prezintă un prim raport, în patru pagini, cu privire la cele constatate la sosirea sa în tipografia de la Cluj, completat cu observații și sugestii. Atmosfera este prezentată și de către Samuel Pál și János Bertalan, trimișii Capitlului catedralei pentru a supraveghea transferul tipografiei, care s-au plâns de dificultățile și obstacolele întâmpinate, dacă nu chiar de rezistența lui Kollmann, care tergiversa prin orice mijloace trecerea tipografiei în mâinile episcopului. În astfel de condiții, preluarea bunurilor mobile ale tipografiei și a cărților librăriei s-a încheiat abia la sfârșitul anului 1784. Cu această ocazie, a fost întocmit un proces-verbal pe care l-au semnat Kollmann și reprezentanții capitlului, și l-a contrasemnat contele Teleki, în calitate de reprezentant al Tezaurariatului din Sibiu. Imediat după aceea a fost preluată cantitatea de 33 chintale și 93 livre de material tipografic, împreună cu cărțile librăriei, în valoare de 508,57 de florini, pe care episcopul trebuia să o plătească fiscoșului în contul datoriei lui Kollmann. Plata sumei nu a fost efectuată pe loc, căci la data de 31 mai 1785, Tezaurariatul reiterează solicitarea plății respectivei sume: „Quoniam est instrumento transpositionis circa venditam Typographiam Claudiopolitanam concinatum, ac per Regium Gubernium possum communicate Thesaurarius perspectisset? Excellentiam vestram et (ex) libris apud abolitam Societatem Jesuiticam impressis, atque Typographo Kollmann distractis denuo in pondere 33 centos et 93 libras ab antelato Kollmann recepisse. Hinc Excellentiam vestram honorifici requiri, ut pro actatorum? librorum pretium cum 508 fl. 57, in

³⁵ ABB, Lad. XXI, Doc. 232: în 1781, era paroh și arhidiacon, apoi canonic, în 1783 „praefectus Seminarii qui ab professoratus vocabit”, iar în 1784, „Praefectus hujus Typographiae constitutus a Sua Excellentia est R(everendissimus) D(omi)nus Bela Professor..., qui jam etiam fungitur officio suo admodum diligenter”.

³⁶ ABB, Lad. XXI, Doc. 31 și 71, scrisorile lui Batthyány, către Daniel, aflat în misiune la Roma, 1784.

consequetiam anterioris requisitionis ac officium camerale solutorium administrandum ingravatim? Disponere velit.”³⁷

Totuși nici inventarul tipografiei și nici studiul lui Ferenczi nu restituie informații cu privire la tipul caracterelor utilizate, necesare pentru studiul tipografiei, ci doar cele cu privire la aparatură, utilaje și la distribuirea atribuțiilor pe specialități. Aceste informații apar doar în studiile Juditei Ecsedy, care, pornind de la studierea caracterelor utilizate la tipărirea cărților în tipografia episcopală, a ajuns la concluzia că, deși paragrafele începeau cu litere sau cu inițiale și că unele pagini erau ornate cu viniete și frontispicii în stilul Rococo, pentru textele latine au fost folosite caractere *antiqua*, în timp ce pentru cele în limba germană, *fraktur*³⁸.

Un alt aspect necunoscut este legat de momentul și de criteriile după care s-a împărțit și transferat o parte a tipografiei la Alba Carolina, singurele indicii pornind tot de la analiza cărților tipărite în cele două orașe. Un indiciu aparte l-a oferit o cârtică apărută în 1795, la Claudiopolis, cuprinzând un poem în germană dedicat onomasticii episcopului Ignác Batthyány, semnat de Simon (Johann Baptist), gravorul tipografiei, devenit factor, conform foii de titlu, devenită document în sine pentru această informație³⁹. Aici titlul și numele episcopului sunt tipărite în *antiqua*, caracter folosit uzual la textele latine și maghiare și nu în *fraktur*, ca în textele germane. În rest, caracterele utilizate pentru redarea textului sunt identice celor utilizate în atelierele ambelor orașe. Singura explicație plauzibilă este că, în acel moment, tipografia din Cluj nu ar fi avut caracterele gotice, tocmai pentru că le-ar fi transferat în oficina creată în 1785 la Alba Iulia.

Criza de materiale este evidentă, căci, la un moment dat, József Béla, anunțând vestea lichidării atelierului tipografului Barth⁴⁰, propunea episcopului Batthyány să cumpere tot ce ar putea interesa tipografia episcopală. Adică instrumentele și caracterele *Versales Litteras* și *Garmond Antiqua* necesare pentru a îmbunătăți tipărirea unui *Missal* și, în special, tipărirea *Istoriei lui Katona*, argumentând că unele dintre materiale s-ar afla în oficina de la Alba Carolina⁴¹.

³⁷ ABB, Lad. XXIV, Doc. 30, procesul verbal semnat de Kollmann, Sibiu, 31 decembrie 1784.

³⁸ Vizkeletiné Ecsedy 2009, p. 90-92.

³⁹ Simon, Johann-Baptist, *Auf das Nahmenfest... Ignatz... Batthyan*, Klausenburg 1795.

⁴⁰ Barth, dinastie de tipografi și librari din Sibiu: Johann I Barth (cca. 1670-1746), Johann al II-lea Barth (1702-1782), Petrus Barth (1745-1801). Atelierul instalat la Cluj, nu a făcut însă față concurenței. Vezi Popa 2010.

⁴¹ ABB, Lad. XXIX, Doc. 32, scrisoarea din 6 iulie 1794.

Al doilea raport al lui József Béla⁴² începe prin a-i prezenta episcopului satisfacția că fostul factor al tipografiei protestanților, Kapronczai, tipograf emerit și pasionat de meserie⁴³, a acceptat să lucreze pentru tipografia episcopală și chiar să-și aducă în momentele de vârf toată echipa; de asemenea, că ar putea angaja alți doi „sodalis”, la fel de competenți, pe nume István Nagy și Haikul. Faptul că salariații aveau experiențe diferite, mai mult, confesiuni diferite, făcea dificilă constituirea unei echipe. Se păstrează scrisorile lui Béla către episcop din care transpare atmosfera care domnea în atelierul din Cluj, generată și întreținută de fostul proprietar și factor, Francisc Kollmann, și rezultă nemulțumirea față de indolența, lipsa de interes pentru muncă și atitudinea agresivă a acestuia față de angajați. Béla concluzionează că, într-o tipografie prost gestionată în ultimii ani de Kollmann, primul lucru era de a restabili ordinea în ateliere, de a verifica funcționarea preselor și starea echipamentului pentru a evita apariția unor defecțiuni în timpul operațiunilor de tipărire⁴⁴: „in haec Typographia necdum imprimunt, utpote quae tota dispersa, et manca affecta est per meritiam, negligentiam q(ue) D(omi)ni Kollmann [...]”.

Despre înrăutățirea atmosferei aflăm și dintr-un alt document semnat de József Béla, o scrisoare în care îi cerea episcopului să intervină personal, într-un moment în care, problema devenise insuportabilă pentru pentru toți angajații. Aspectul semnalat era pus în legătură cu tipărirea volumelor *Istoriei lui Katona*, care risca să fie plină de greșeli, întrucât fostul factor presta o muncă de slabă calitate și perturba activitatea gravorilor și a machetiștilor. Urmează chiar descrierea făcută lui Kollmann: „*velut hominem ebriosum, vagatorem, otiosum, inobedientem, intractabilem*” – bețiv, instabil, leneș, rebel, iritat, nu se subordonează și nu se poate trata cu el. În acest document apar numele lui Gál și Gáspár, ambii „sodalis”, care i se plânseseră că li se fac șicane chiar și la masă, bucătăria fiind comună. În aceste condiții, în calitate de factor îi cerea episcopului să îl demită⁴⁵.

Informații suplimentare despre activitatea tipografiei apar și în rapoartele de lucru, consemnate zilnic de József Béla, pe care, din păcate, nu le-am găsit decât pentru primii trei ani în arhivele de la Batthyaneum⁴⁶. Puține date am găsit despre gravorii colaboratori sau angajați, date completate totuși fie de ilustrațiile semnate ale unor cărți, fie de cele două obiecte muzeale din colecțiile Bibliotecii

⁴² ABB, Lad. XIII, Doc. 214, raport din 12 mai 1784, Claudiopolis.

⁴³ Kapronczai Nyerges Ádám (1744-1786), tipograf, gravor și machetist, a lucrat în oficina lui Kurzböck la Viena și a fost factor al tipografiei protestante de la Cluj. Vezi Pálvögyi 1960, p. 295-297.

⁴⁴ ABB, Lad. XXI, Doc. 193, 19 aprilie 1784. A se vedea și Ms. 1759, passim. Batthyaneum.

⁴⁵ ABB, Lad. XXVIII, Doc. 32/1794.

⁴⁶ ABB, Lad. XXIII, Doc. 165.

Batthyaneum: placa gravată în cupru a ex-libris-ului fondatorului, nesemnată, ar fi primul obiect; ca tehnică de execuție, se aseamănă cu cea de-a doua, semnată de realizatorii ei: „dl Gros, del(lineavit) și I(ohann) B(aptist) Simon sc (sculpsit) Claudiop(olis) 1796”. Gravura ilustrează la propriu cartea întâiului astronom, Antal Mártonfi, tipărită în 1798⁴⁷, iar la figurat, testamentul semnat la 31 iulie 1798 de către episcop, căci ambele amintesc Bibliotheca, Specula, Typographia și Seminarium-ul. Printre gravurile aceleiași cărți, una, reprezentând plafonul observatorului astronomic, este semnată de Michael Gros, în calitate de desenator, și de Mark Quirin, de gravor⁴⁸. Numele lui Mark Quirin apare și pe gravura reprezentând portretul episcopului, conservat la Biblioteca Szécseny din Budapesta. Astfel, din ilustrațiile și plăcile prezentate rezultă numele a trei gravori care au colaborat cu tipografia episcopală, în afară de cei cu care Batthyány a colaborat la Eger, apoi în Transilvania, la ilustrarea primului volum a lucrării sale, *Leges Ecclesiasticae [...]*.

Numele gravorului Johan Baptist Simon apare însă consemnat ca factor pe amintita carte tipărită la Cluj, ca și pe câteva documente, urmat uneori de mențiunea „fidelum typographum meum”⁴⁹, probabil, ultimul factor al tipografiei, între 1792 și 1798. Pare evident că a fost implicat în cele mai dificile proiecte, că i s-a încredințat pregătirea literelor necesare tipăririi volumelor lui Katona, la Cluj⁵⁰. Dar efectuând un studiu comparat al alegoriilor centrale din bibliotecă și al desenelor sale, s-ar putea acredita ideea că a colaborat cu arhitectul la decorarea Aulei Magna și poate chiar a Observatorului Astronomic, prin desenarea cartanelor necesare⁵¹.

Date despre alți salariați ai tipografiei, cu nume și atribuții concrete, se găsesc într-un document al arhivei capitulare, intitulat *Conspectus*⁵², o listă a

⁴⁷ Mártonfi 1798. Pentru observatorul astronomic, vezi Kovács 1992, p. 29-48; Șerban 1975, p. 373-375.

⁴⁸ Kovács 1992, p. 36; Hendre Biro 2016, p. 176.

⁴⁹ ABB, Lad. XXIX, Doc 123, scrisoarea din 29 aprilie 1795; Doc 143, scrisoarea din 23 iunie 1795; Doc. 178, din 2 decembrie 1795.

⁵⁰ ABB, Lad. XXIX, Doc. 178, din scrisoarea lui Batthyány din 2 decembrie 1795, adresată astronomului său „ut typum que erat imprimandus Katona (erat) qui a tamen nomus typus ibi est implementarunt conciones...”.

⁵¹ ABB, Lad. XXIX, Doc. 216: scrisoare din Cluj, 1 mai 1796. Hendre Biro 2016, p. 164.

⁵² ABB, Lad. XXXII, Doc. 165, *Conspectus summarius praetensionum quae a morte Excellentissimi, illustrissimi ac Reverendissimi Domini Comitis Ignatii de Batthyán Episcopi Transilvaniensis adversus Substantiam eius hic in Provincia hodiernum diem formata sunt in rubrica divisus: quarum prima colibet debita et praetentiones consequenter statum passiorum, altera summus eo protensis a Capitulo liquidatas;*

datoriilor însumate de episcopul Batthyány, pe care Capitlul trebuia să le plătească după moartea acestuia: la poziția 97, Alexander Hinto, compactor, cu suma rămasă neplătită de 28 fl, 32 de florini. Același nume este înscris și la rubrica 253, cu suma de 48 de florini. La poziția 118 figurează „Ladislaus Gal, typographus”, cu suma de 152 de florini, din care doar 23 de florini fuseseră plătiți. Și, surpriză, în document apare și „Franciscus Kollmann Typographus Emeritus”, căruia i se datora suma de 246 de florini! Așadar, episcopul nu l-a destituit!

La poziția 96 apare o sumă datorată factorului și altor patru lucrători ai tipografiei, sub mențiunea „Typographia Factori cum sodalibus quator”, din care doar 18 florini fuseseră plătiți. Deși nu apar nume și nici referiri la orașele Claudiopolis sau Alba Carolina, cu siguranță factorul amintit este Simon, activ în ambele ateliere tipografice. Cu atât mai mult, cu cât într-o notă marginală apare menționat explicit: „Joannes Simon Factor Tipographia titulo salarii, novembris restantis...100 fl, ditto, 48 fl”, după cum l-am găsit și în alte documente din 1787, 1788, respectiv 1790-1791, consemnat cu diferite sume, de 343, 40, 40, 91, 49 de florini renani⁵³. Rezultă că în ciuda fidelității recunoscute de episcop în îndeplinirea complexelor atribuții de factor, Simon nu a fost recompensat pe măsură. Căci conform altor documente, sumele datorate nu-i fuseseră plătite integral, nici chiar la data de 30 mai 1801⁵⁴.

6. Despre moara de hârtie

Folosirea în tipografia episcopală a hârtiei de producție proprie este un alt aspect mai puțin studiat. Se știa doar că pentru a reduce costurile de funcționare a tipografiei Batthyány a construit, „pentru nevoile sale personale”, o moară de hârtie în Alvincz – Vințul de Jos, mai exact pe râul Sebeș, la Strungari⁵⁵. Informațiile au fost oferite de Zsigmond Jakó⁵⁶, care considera că moara fusese fondată imediat după tipărirea primului volum al cărții *Leges ecclesiasticae [...]*⁵⁷ în 1785, argumentând că, de vreme ce volumul fusese tipărit pe hârtia cu filigranul *Hermanstadt*, moara episcopiei ar fi putut să producă abia în 1786. Aceste informații au fost modificate de Judit Ecsedyi, care, studiind filigranele cărților tipărite de *Typis episcopalibus*, a lansat ipoteza că fabricarea hârtiei de Vințu de Jos ar fi început abia în a doua etapă de funcționare tipografiei.

Tertia summas per D.nos Curatores massa exolutas; quarta demum summas non acceptatas. 16 pagini. Abreviat: *Conspectus*.

⁵³ ABB, Lad. XXVIII, Doc. 99, *Typis episcopalibus, Fundus librorum*. Doc. 6, amintit „Johannes Simon Factor”.

⁵⁴ ABB, Lad. XXXIII, Doc. 62.

⁵⁵ Băruță 1975, p. 224.

⁵⁶ Jakó 1964, p. 66-67.

⁵⁷ *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum ei adiacentium*.

Această ipoteză a fost confirmată de rezultatele obținute și comunicate de József Horváth⁵⁸, care, după ce a studiat filigranele episcopului Batthyány în Arhivele Naționale din Budapesta, și-a continuat cercetările pe cărțile din tipografia episcopală și pe unele manuscrise ale episcopului din Biblioteca Batthyaneum. La final, a stabilit că hârtia de Vințu de Jos corespundea standardelor tipografice date de dimensiunile foii și de calitatea specifică, chiar dacă granulația hârtiei era diferită de a cea a hârtiei de import. De culoare bej până la galben pal, cu excepția marginilor întunecate, hârtia a fost ornată central cu un filigran reprezentând blazonul episcopului și cu mărcile comerciale formate din cifre și litere, la extremitățile foii. Cercetătorul a identificat patru seturi de filigrane, numerotate de la 1 la 4, cu blazonul episcopului Batthyány și cu inițialele numelui său, respectiv cu marca morii de hârtie, formată din șapte litere ALVINCZ.

Au fost examinate două dintre titlurile publicate în tipografia episcopală sau în legătură directă cu Ignác Batthyány: primul volum al lucrării *Leges ecclesiasticae [...]*, tipărit în 1785 pe hârtie de Hermanstadt, la Alba Carolina (manuscrisul original este scris pe hârtie de proveniențe diferite), și cartea lui Antonius Martonffi, *Initia astronomica [...]*, tipărită tot în tipografia episcopală, la Alba Carolina în 1798, aceasta, integral, pe hârtia filigranată de Vințu de Jos. Au fost studiate și volumele II și III ale lucrării *Leges ecclesiasticae [...]*, tipărite de episcopul Ignác Szepessyi în 1827, la 29 de ani după moartea lui Batthyány. Surpriza a fost să se descopere că Batthyány rezervase hârtie filigranată din moara sa pentru tipărirea acestora. Dacă cel de-al doilea volum a fost tipărit integral pe hârtia de Vințu de Jos, al treilea, doar pe jumătate, hârtia rezervată pentru acesta fiind, din păcate, insuficientă. Ar fi interesant de știut câte dintre cele 25 de cărți apărute între 1785-1798 la Claudiopolis și Alba Carolina au fost tipărite pe hârtia produsă în moara Vințu de Jos.

Pentru evaluarea producției de hârtie pe 12 ani, ar trebui să fie studiate toate manuscrisele episcopului, ca și documentele emise de el și de cancelaria sa, după 1787. Căci chiar și din puținele materiale consultate de József Horváth rezultă clar că adnotările și comentariile făcute de Ignác Batthyány pentru o nouă ediție a *Bibliei* lui Kaldi sunt făcute pe hârtie de Vințu de Jos⁵⁹. În timp ce schema aceluiași proiect tipografic, întocmită de factorul József Béla, este scrisă pe hârtie filigranată, comportând blazonul și înscrisurile Conventului Cluj-Mănăstur: K. MONOSTOR. Credem că această hârtie era rareori folosită pentru corespondența zilnică de către episcopul Batthyány. Totuși ne-am obișnuit ca, în timpul cercetării documentelor arhivelor capitulare, să verificăm și filigranul

⁵⁸ József Horváth a susținut comunicarea pe această temă la Conferința de Bibliologie a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, în 2012.

⁵⁹ ABB, Ms. IX 34. Batthyaneum.

documentelor semnate de episcop. Aceasta ne-a permis să observăm că, din circa 100 de documente verificate, doar 11 sunt scrise pe hârtie provenind din moara episcopiei, toate între anii 1790-1794: 7 documente pe hârtie Alvincz 3, dintre care unul din 1790, unul din 1793, unul din 1794⁶⁰; 3 documente din 1795⁶¹ pe hârtie Alvincz 2 și un singur document, pe hârtie cu filigranul Alvincz 4, de format în 8^o⁶².

Până în prezent am găsit doar două documente care fac referire la funcționarea morii: o scrisoare autografă a episcopului, scrisă în limba maghiară, în care acesta își arată nemulțumirea față de activitatea lui Max Franck și György Erdödy, administratorii domeniilor episcopale de la Vinț (Alvincz), cărora le cerea să facă tot ce pot pentru asigurarea zdrențelor indispensabile pentru producerea hârtiei, fapt care denotă scăderea producției. Se dispunea ca toți credincioșii să-și plătească contribuția în zdrențe, fără excepție. Al doilea document se referă la bunurile care-i aparținuseră episcopului, intitulat *Miscellanea: Alvincii in Mola papyracea*⁶³, în care am găsit numele meșterului Hans Michael Szamet, care administra moara în 1790.

7. Sfârșitul tipografiei?

Nu, căci, din fericire, am găsit tipografia menționată în actul scris cu două zile înainte de moartea episcopului, publicat ca testament în 1937⁶⁴, pe care o lega celor mai fidele persoane care i-au stat în preajmă. Iată pasajul: „Las majordomului meu grădina cu dependențele și uneltele necesare, pe care eu le-am cumpărat. Și pentru că el, ca și fratele lui sunt tipografi, și m-au servit întotdeauna cu credință, le las tipografia, cu clauza că trebuie să continue să tipărească în ea documentele administrative ale episcopiei, gratuit, și că trebuie să îl mențină pe Kollis”⁶⁵. Numele celor doi frați nefiind menționat în act, considerăm că era vorba despre frații Gál. Pe de o parte, pentru că sunt singurii

⁶⁰ ABB, Lad. XXVII, Doc. 174, din 15 august 1793, Doc. 185, din 21 septembrie 1793, Doc. 197, din 21 noiembrie 1793, Doc. 205, din 17 decembrie 1793, Doc. 206, din 18 decembrie 1793, Doc. 246, din 11 ianuarie 1794. Lad. XXX, Doc. 144, 1790. Batthyaneum.

⁶¹ ABB, Lad. XXIX, Doc. 112, 1790, Doc. 90, din 12 ianuarie 1795, Doc. 96, din 9 februarie, 1795. Batthyaneum.

⁶² ABB, Lad. XXVIII, Doc. 249, scrisoarea din 23 ianuarie 1794 a lui Ignác Batthyány către astronomul Antal Mártonfi. Batthyaneum.

⁶³ ABB, Lad. XXXII, Doc. 173. Batthyaneum.

⁶⁴ ABB, XXV, Doc. 137, documentul din 15 noiembrie 1798, publicat de istoricul János Temesváry în 1937, ca testament al episcopului Ignác Batthyány.

⁶⁵ Nu știm cine a fost Kollis, poate o poreclă dată lui Kollmann? Întrucât acesta apare drept clauză la achiziție, adică și Batthyany l-a preluat cu tipografie cu tot.

frați tipografi angajați, pe de alta, pentru că numele lor apare pe lista tipografilor neplătiți, ca și pe alte documente⁶⁶.

De precizat că până la sfârșitul anului 1800 au apărut alte câteva cărți sub însemnul *Typis episcopalibus*. Și, deși în mod paradoxal succesorul lui Batthyány, József Mártonfi a publicat în 1809 și 1810 cărți sub literele tipografiei reformate, în 1827, episcopul Ignác Szepessyi a folosit *Typis episcopalibus* pentru tipărirea volumelor II și III ale lucrării *Leges ecclesiasticae [...]*. Există indicii că titulatura a fost utilizată, chiar dacă sporadic, până în 1851. O explicație există: suma împrumutată de Batthyány nefiind achitată până la moartea sa, capitlul care a trebuit să o achite, a beneficiat pe mai departe de tipografia care a continuat să funcționeze sub însemnul inițial, de *Typis episcopalibus*. Totuși această explicație nu elimină toate întrebările legate de statutul juridic și de funcționarea tipografiei, după 1798, dimpotrivă.

8. În loc de concluzii

Deși au fost aduse doar parțiale clarificări asupra activității acestei tipografii de dimensiuni medii, pe care episcopul a exploatat-o cincisprezece ani, considerăm că am putut urmări măcar o parte a proiectului economic al lui Batthyány, care a reușit în scurt timp să-i mărească producția, dezvoltând activități în două ateliere tipografice situate în două orașe diferite, Claudiopolis și Alba Carolina, și producând propria sa hârtie în moara de la Vințul de Jos. Chiar și în absența capitalului necesar derulării unor proiecte tipografice îndrăznețe, a reușit să-i mențină statutul inițial al tipografiei, acceptând compromisurile legate de împrumuturi, de vânzarea prin librărie și prin comenzi⁶⁷. Trebuie amintit faptul că inventarul librăriei lui Kollmann, cu care cumpărase tipografia, era aproape intact după moartea sa, semn că episcopul a fost preocupat mai degrabă de vânzarea propriilor cărți tipărite, fapt dovedit și prin redactarea unui catalog al cărților disponibile⁶⁸. Considerăm că abia partea a II-a va elucida cât mai multe aspecte particulare legate de producția tipografică și, prin aceasta, vom putea stabili rolul și locul tipografiei episcopale în evoluția tiparului și circulației cărții în spațiul transilvănean, la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

⁶⁶ *Conspectus*, poziția 51, din care rezultă că la moartea episcopului, i se datora salariul de 41 de florini renani, pe lângă suma de 200 de florini renani menționată.

⁶⁷ Barbier 2006, p. 79-85.

⁶⁸ *Catalogus librorum... in typographia Episcopali* [Claudiopoli, 1795].

Activity of the Episcopal Printing House Illustrated by Archive Documents and Books of Batthyaneum Library. Addenda to the History of Foundation set up by Bishop Ignác Batthyány (1741-1798). Pars Prima

ABSTRACT

The study aims to elucidate some aspects regarding the functioning of a printing house known as *Typis episcopalibus*. Acquired and managed strategically by Bishop Ignác Batthyány, the printing house operated in Cluj and Alba Iulia for almost 15 years, using for printing even watermarked paper produced by the paper mill purchased for this purpose.

Information on purchasing, infrastructure, work of the printers from the two departments, from the first part of the study, will be complemented in the second part of this study by data regarding the authors, editors, bold printing projects completed or failed by the bishop, followed by the presentation of the main books issued from the typography. The conclusions will focus on some aspects regarding the role and place of the printing house in the local and European production of books, determined by the political strategy of the institutions, but also by the bishop's Ignác Batthyány competence, himself author and editor, codicology and text expert; similarly, the role was determined by his macro-economic vision, materialized in patronage projects, the most important being the *Institutum Batthyanianum*.

List of illustrations

Fig. 1 – Frontage of the institute established by Bishop Ignác Batthyány, in Alba Iulia. The plate drawn by Michael Gros and engraved by Johann Baptist Simon in 1796.

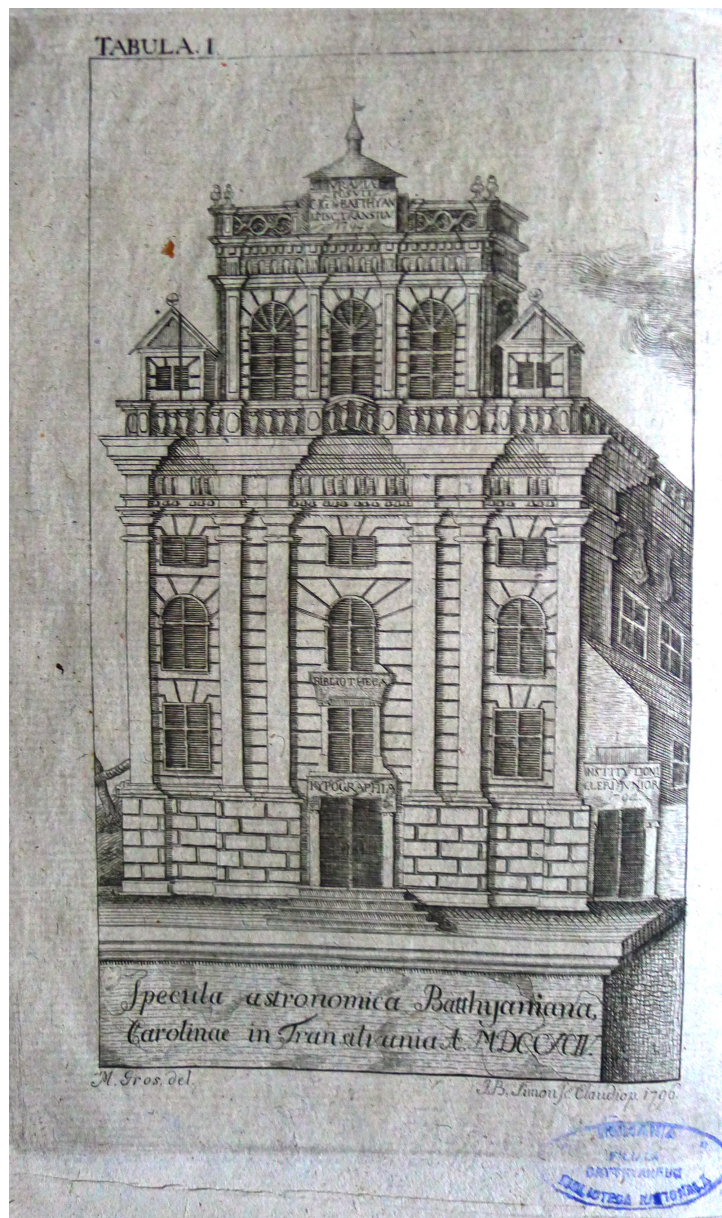

Fig. 1 - Fațada institutului fondat la Alba Iulia de episcopul Ignác Batthyány. Placa desenată de Michael Gros și gravată de Johann Baptist Simon în 1796

Abrevieri bibliografice

- ABB – Arhiva Bibliotecii Batthyaneum
- Baráth 1934 – Baráth Béla, „A Batthyány Ignác-féle akadémiai tervezetek. Leges Societatis Litterariae Assiduorum. Közölve”, în *Erdélyi Múzeum*, 1934, p.143-148
- Barbier 2006 – Barbier Frédéric, „Aux XIIIe-XVe siècles: l'invention du marché du livre», în *Revista portuguesa de história do livro*, 20, 2007, p. 69-95
- Băruță 1975 – Aurel Băruță, „Dezvoltarea economică a județului Alba și a orașului Alba Iulia, în secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 217-226
- Beke 1889 – *Az Erdélyi káptalan Levéltára Gyulafehérvárt*, 1889.
- Bernád Csala 2004 – Bernád Csala Rita, „A jezsuiták könyvei a gyulafehérvári Megtestesült Bölcsességről nevezett Hittudományi Főiskola könyvtárában XVI.-XVII. század / Cărțile iezuiților din Seminarium Incarantae Sapientiae din Alba-Iulia din secolele XVI-XVII”, în *Keresztény Szó / Cuvânt Creștin*, 5/2004, p. 4-5
- Beuvelet 1780 – Beuvelet Matthieu, *Conduite pour les Exercices principaux-t, // Norma cleri, quem pro institutione clericorum seminarii, S. Nicolai Chardonensis olim Gallice edidit Matthias Beuvelet, nunc in usum seminarii Albensis et totius cleri Transilvaniae latinam reddit et quorumvis ecclesiasticorum necessitatibus accomodavit Ignatius C. de Batthyán*, Agriae, 1780, Typis Scholae Episcopalis
- Béla 1782 – Béla József. – Burián M.: *Tentamen... Seminarii ... Albensis* (Cibinii 1782)
- Biró 1941 – Biró Vencel, „Gr. Batthyány Ignác. 1741-1798. Emlékezés születésének kétszázéves évfordulóján / Le Comte Ignace Batthyány”, în *Erdélyi tudományos füzetek*, 1941, p. 1-14
- Conspectus – *Conspectus summarius praetensionum quae a morte Excellentissimi, illustrissimi ac Reverendissimi Domini Comitis Ignatii de Batthyán Episcopi Transilvaniensis adversus Substantiam eius hic in Provincia hodiernum diem formata sunt in rubrica divisus: quarum prima colibet debita et praetentiones consequenter statum passiorum, altera summus eo protensis a Capitulo liquidatas; Tertia summas per D.nos Curatores massa exolutas; quarta demum summas non acceptatas*
- Cserey 1772 – Cserey Farkas, *Isten anyjának... szüz Máriának lorétomi litániában lévő nevezetek rendén folyódicsérete*, Bécs, 1772
- Ecsedy 1999 – Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajto korában 1473-1800*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999
- Ecsedy, Simon 2009 – Ecsedy Judit, Simon Melinda, *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon (1488-1800) / Hungarian Printers' and Publishers' Devices (1488-1800)*, Budapest, Balassi Kiadó – OSZK, 2009
- Ferenczi 1896 – Ferenczi Zoltán, *A kolozsvári nyomdászat története*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 1896
- Hendre Biro 2014 – Hendre Biro Doina (red.), *Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea. Cartea-catalog a lui Varjú Elemér, adnotată și comentată*, București, 2014
- Hendre Biro 2016 – Hendre Biro Doina, „Le décor de la Bibliothèque et de l'Observatoire astronomique fondés à Alba Carolina par le comte Ignace Batthyány eveque de Transylvanie, à la fin du XVIIIe siècle”, în *Bibliothèques. Décors (XVIIe-XIXe siècle)* sous la direction de Frédéric Barbier, István Monok & Andrea De Pasquale, Paris, Editions Cendres, 2016, p. 155-177
- Hendre Biro 2017 – Hendre Biro Doina, „Le contexte politique et les conditions d'achat de l'ancienne imprimerie des Jésuites par Ignace Batthyány, évêque de Transylvanie”, în *Ex Oriente amicitia. Mélanges offerts à Frédéric Barbier à l'occasion de son*

- 65e anniversaire, édité par Claire Madl et István Monok, MTAK, Budapest, 2017, p. 309-326
- Jakó 1964 – Jakó Zsigmond, „Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetinek vázlata II 1712-1848”, in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Seria Historica*, fasciculus 1, 1964, p. 66-67
- Jakó 1991 – Jakó Zsigmond, „Batthyány Ignác, a tudós és a tudományos szervező”, in *Erdélyi Múzeum*, LIII, 1991, p. 76-99
- Kovács 1992 – Kovács András, „Observatorul astronomic de la Batthyaneum – Alba Iulia”, in *Ars Transsilvaniae*, II, 1992, p. 29-48
- Lad. - Ladula (cutie de documente)
- Leges ecclesiasticae [...] – *Leges ecclesiasticae regni Hungariae, et provinciarum adiacentium, opera, et studio Ignatii comitis de Batthyán episcopi Transilvaniae collectae, et illustratae. [...]* Albae-Carolinae, Typis Episcopalis, 1785
- Mártonfi 1798 – Antal Mártonfi, *Initia Astronomica speculae Batthyianiana Albensis in Transilvania cum XI Tabulis Aeneis*, Albae Carolinae, Typis Episcopalis, 1798
- Mârza 1998 – Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Ed. Imago, 1998
- Mârza 2014 – Andreea Mârza, „Sejurul italian al lui Imre Dániel în folosul științific al episcopului Ignác Batthyány”, in *Terra Sebus*, 6, 2014, p. 361-375
- Mârza, Mârza 2017 – Andreea Mârza, Eva Mârza, „Personalități din anturajul episcopului Batthyány: István Fangh, funcționar și colecționar de carte”, in *Terra Sebus*, 9, 2017, p. 204-250
- Molnár 1769, 1770, 1771, 1788 – Molnár János, *Az anya-szent-egyháznak történeti. Mellyeket a régi, és utóbbi írók válogatott nyomdoka-szerént egybe-szedett, és elé-adott*. Trnava, I-IV, 1769, 1770, 1771, 1788
- Pálvögyi 1960 – Pálvögyi Endre, „Kapronczai Nyerges Ádám”, in *Magyar Grafika*, 1960, p. 295-297
- Popa 2010 – Liliana Popa, *Oameni și cărți în Sibiu de altădată. Tipografi și tiparnițe, bibliofili și biblioteci, librari și librării în mărturia documentare*, Sibiu, Editura Schiller, 2010
- Simon 1795 – Simon Johann-Baptist, *Auf das Nahmenfest...Ignatz... Batthyan*, Klausenburg, 1795
- Simon 2010 – Simon Melinda, „Josef Franz Kolman eddig ismeretlen kiadói jelvényei”, in *Magyar Grafika*, 2, 2010, p. 76-77
- Șerban 1975 – Șerban Ioan, „Despre arhitectura fostei biserici Trinitariene (azi Biblioteca Batthyaneum) din Alba Iulia”, in *Apulum*, XIII, 1975, p. 373-375
- Temesváry 1913 – Temesváry János, *Erdely választott püspökei*, Dej, 1913
- Veszely 1861 – Veszely Károly, *Batthyány Ignác és az általa Károly-Fehérvárt alapított intézet*, Gyulafehérvári Füzetek I
- Varjú 1899 – Varjú Elemér, *A Gyulafehérvári Battány-Könyvtár*, Budapest, 1899
- Vizkeletyné Ecsedy 2009 – Vizkeletyné Ecsedy Judit, „Batthyány Ignác erdélyi püspök nyomdája: a gyulafehérvári Püspöki nyomda (1785-1798)”, in *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az Erdélyi egyházmegye történelméről*, Szerk.: Marton József, Bodó Márta. Budapest – Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum, 2009, p. 90-92

Cuvinte-cheie: Biblioteca Batthyaneum, Typis episcopalis, Ignác Batthyány, Alba Carolina, Claudiopolis, tipografie

Keywords: Batthyaneum Library, Typis episcopalis, Ignác Batthyány, Alba Carolina, Claudiopolis, printing house